

**INKLYUZIV INSTITUTLAR JAMIYAT TARAQQIYOTINING ASOSIY
HARAKATLANTIRUVCHI KUCHI SIFATIDA****Zokirov M. -***TDIU tayanch doktoranti (PhD)*

XXI asrda jamiyat taraqqiyoti masalasi global ilmiy tafakkurning markaziy muammolaridan biriga aylandi. Turli davlatlarning iqtisodiy rivojlanish darajasi, siyosiy barqarorligi va ijtimoiy farovonligi o'rtasidagi keskin tafovutlar taraqqiyotning tub omillarini yangicha talqin qilishni taqozo etmoqda. An'anaviy yondashuvlarda taraqqiyot tabiiy resurslar, geografik joylashuv yoki tashqi savdo imkoniyatlari bilan izohlangan bo'lsa, zamonaviy institutsional yondashuv bu jarayonning ichki mexanizmlariga e'tibor qaratadi. Xususan, jamiyatning siyosiy, iqtisodiy va huquqiy institutlari sifati taraqqiyotning hal qiluvchi omili sifatida baholanmoqda.

Institut tushunchasi ijtimoiy fanlarda keng qamrovli mazmunga ega. U rasmiy qonun-qoidalar, boshqaruv tizimlari, iqtisodiy mexanizmlar, shuningdek, norasmiy qadriyatlar va an'analarni o'z ichiga oladi. Institutlar jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi, barqarorlikni ta'minlovchi va rivojlanish yo'nalishini belgilovchi tizimdir. Shu ma'noda ular taraqqiyotning tashkiliy asosini tashkil etadi. Biroq institutlar samaradorligi ularning inklyuziv yoki ekstraktiv xarakteriga bog'liq.

Inklyuziv institutlar jamiyat a'zolarining keng qatlamlarini iqtisodiy va siyosiy jarayonlarga jalb etadi, teng imkoniyatlar yaratadi, mulk huquqini himoya qiladi va innovatsiyani rag'batlantiradi. Ekstraktiv institutlar esa resurslarni tor guruh manfaatlarini yo'lida safarbar etib, fuqarolarning ko'pchiligini qaror qabul qilish jarayonidan chetlashtiradi. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda aynan inklyuziv institutlar barqaror taraqqiyotning asosiy sharti sifatida e'tirof etiladi [1; 56].

Taraqqiyot tushunchasi ko'p qirrali bo'lib, u faqat iqtisodiy o'sish bilan cheklanmaydi. Taraqqiyot — bu ijtimoiy munosabatlarning takomillashuvi, inson kapitalining rivojlanishi, adolat va erkinlik tamoyillarining qaror topishi, jamiyatda ishonch va hamkorlik muhitining shakllanishidir. Agar jamiyatda qonun ustuvorligi ta'minlanmasa, mulk huquqi himoyalansa va siyosiy ishtirok cheklansa, iqtisodiy o'sish qisqa muddatli bo'lishi mumkin, biroq barqaror rivojlanish yuzaga kelmaydi. Shu bois inklyuziv institutlar jamiyat taraqqiyotining nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy-falsafiy poydevori sifatida namoyon bo'ladi.

Institutsional yondashuvga ko'ra, taraqqiyotning manbai jamiyatning ichki tuzilmasida mujassamdir. Qonun ustuvorligi, ochiq boshqaruv, fuqarolik ishtiroki va ijtimoiy adolat tamoyillari asosida qurilgan tizim inson salohiyatini ro'yobga chiqaradi. Inson o'z imkoniyatlarini erkin namoyon eta olgan jamiyatda innovatsiya va iqtisodiy faollik kuchayadi. Bu jarayon esa uzoq muddatli o'sishni ta'minlaydi. Aksincha, yopiq va markazlashgan tizimlar ijtimoiy energiyani susaytiradi, tashabbuskorlikni cheklaydi va natijada tanazzulga olib keladi.

Zamonaviy globallashtirish sharoitida inklyuziv institutlarning ahamiyati yanada ortmoqda. Raqamli iqtisodiyot va bilimlar jamiyati davrida inson kapitali asosiy resursga aylanmoqda. Bunday sharoitda ochiq va shaffof institutlarsiz raqobatbardosh iqtisodiyot yaratish mumkin emas. Institutsional barqarorlik investorlar ishonchini mustahkamlaydi, fuqarolarning iqtisodiy faolligini oshiradi va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlaydi. Inklyuziv institutlarning muhim jihati shundaki, ular jamiyatda ijtimoiy ishonchni shakllantiradi. Ishonch mavjud bo'lgan jamiyatda hamkorlik rivojlanadi, korrupsiya kamayadi va ijtimoiy kapital ortadi. Ijtimoiy kapital esa iqtisodiy o'sishning yashirin resursi sifatida namoyon bo'ladi. Shu ma'noda inklyuziv institutlar nafaqat tashkiliy mexanizm, balki axloqiy-madaniy tizim hamdir.

Tarixiy tajriba shuni ko'rsatadiki, siyosiy va iqtisodiy inklyuzivlik uyg'unlashgan jamiyatlarda barqaror taraqqiyot yuzaga keladi. Qonun ustuvorligi, mustaqil sud tizimi va fuqarolik erkinliklari innovatsion rivojlanish uchun zarur muhit yaratadi. Bu jarayonlar jamiyatning ma'naviy evolyusiyasi bilan chambarchas bog'liq. Chunki institutlar qadriyatlar asosida shakllanadi va o'z navbatida qadriyatlarni mustahkamlaydi. Mazkur tadqiqot inklyuziv institutlarni jamiyat taraqqiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil

qilishni maqsad qiladi. Taraqqiyotning mohiyati, uning institutsional asoslari va ijtimoiy ong bilan bog'liqligi ochib beriladi. Inklyuziv institutlarning iqtisodiy samaradorlik, siyosiy barqarorlik va ijtimoiy adolatni ta'minlashdagi roli asoslanadi.

Inklyuziv institutlar zamonaviy jamiyat taraqqiyotining strategik omilidir. Ular inson erkinligi va imkoniyatlarini kengaytiradi, ijtimoiy tenglikni ta'minlaydi hamda barqaror rivojlanish uchun mustahkam poydevor yaratadi. Taraqqiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida inklyuziv institutlarni chuqur o'rganish va ularni amaliyotga tatbiq etish har bir jamiyat oldida turgan dolzarb vazifadir.

Inklyuziv institutlar taraqqiyotning asosiy dvigateli ekanini tushuntirish uchun ularning iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hayotga qiladigan ta'sirini kompleks tarzda tahlil qilish zarur. Inklyuziv institutlarning eng muhim xususiyati — jamiyatdagi imkoniyatlardan keng foydalanish imkonini yaratishi, fuqarolarning faol ishtirokini ta'minlashi hamda iqtisodiy rag'batlarni samarali shakllantirishidir. Acemoglu va Robinson ta'kidlaganidek, jamiyat taraqqiyotga erishishi uchun imkoniyatlar tor bir guruhga emas, balki butun aholi qatlamlariga ochiq bo'lishi shart, aks holda innovatsiya va iqtisodiy faollik cheklanadi. Inklyuziv institutlar mulk huquqlarining kafolatlanishi, tadbirkorlik uchun teng sharoitlar yaratilishi, siyosiy ishtirokning kengayishi va ijtimoiy adolatning ta'minlanishi orqali rivojlanishni tezlashtiradi. Ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoya tizimlarining inklyuzivligi jamiyatning umumiy salohiyatini oshiradi, bu esa raqobatbardosh iqtisodiy modelning shakllanishiga olib keladi. Fukuyama fikricha, samarali rivojlanish uchun davlat faqat kuchli bo'lishi emas, balki jamiyat oldida mas'uliyatli, ishonchli va hisobdor bo'lishi kerak. Inklyuziv institutlar ana shu mas'uliyat va ishonch mexanizmini mustahkamlaydi.

Bundan tashqari, inklyuziv institutlar ijtimoiy barqarorlikni kuchaytiradi. Siyosiy ishtirok kengaygan sari noroziliklar kamayadi, ijtimoiy guruhlar o'z manfaatlarini qonuniy yo'llar bilan himoya qila oladi, bu esa davlat va jamiyat o'rtasidagi muvozanatni mustahkamlaydi. *The Narrow Corridor* asarida qayd etilganidek, taraqqiyot aynan davlat va jamiyatning doimiy o'zaro nazorat va hamkorlik holatida bo'lishi natijasida sodir bo'ladi [3; 56]. Shunda davlat haddan ortiq kuchayib ketmaydi, jamiyat esa beqarorlikka tushmaydi.

Umuman olganda, muhokama shuni ko'rsatadiki, inklyuziv institutlar nafaqat iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi, balki ijtimoiy birdamlik, siyosiy barqarorlik va innovatsion salohiyatning manbai sifatida ham xizmat qiladi. Ular jamiyatda "ochiq imkoniyatlar maydoni"ni yaratadi va shu orqali taraqqiyotning uzoq muddatli asosini shakllantiradi.

Tadqiqot natijalari inklyuziv institutlarning taraqqiyotning asosiy dvigateli ekaniga doir bir necha muhim xulosalarni yuzaga chiqardi:

Inklyuziv institutlar barqaror iqtisodiy o'sishning asosiy manbaidir. Imkoniyatlarning barcha fuqarolar uchun ochiqligi innovatsiya, tadbirkorlik va kapital jamg'arilishini rag'batlantiradi. Bu esa milliy iqtisodiyotning ichki barqarorligini kuchaytiradi. Siyosiy ishtirokning kengayishi jamiyatda hisobdorlik va shaffoflikni ta'minlaydi. Siyosiy inkluzivlik fuqarolarning davlat boshqaruvida ishtirokini oshiradi, bu esa korrupsiyani kamaytiradi hamda davlatning legitimligini mustahkamlaydi.

Inklyuziv institutlar ijtimoiy tenglikni kuchaytiradi. Ta'lim, sog'liqni saqlash va mehnat bozoriga kirish imkoniyatlari teng taqsimlangan jamiyatlarda ijtimoiy harakatchanlik yuqori bo'ladi, bu esa taraqqiyotning muhim omilidir.

Iqtisodiy diversifikatsiya tezlashadi. Inklyuziv institutlar yangilikka ochiqligi sababli iqtisodiyotning bir necha sohalari rivojlanadi, mehnat unumdorligi oshadi va jamiyat iqtisodiy inqirozlarga chidamli bo'ladi.

Davlat va jamiyat o'rtasidagi muvozanat mustahkamlanadi.

Fuqarolik jamiyati rivojlangani sayin davlat samarasiz yoki adolatsiz qarorlar uchun javobgarlikka tortiladi, bu esa siyosiy barqarorlikning oshishiga olib keladi. Inklyuziv institutlar taraqqiyotning dvigateli ekanligi shundaki, ular har bir fuqaroga iqtisodiy va siyosiy jarayonlarda ishtirok etish imkonini beradi. Bu esa o'sish, barqarorlik va ijtimoiy adolatning bir vaqtning o'zida rivojlanishiga zamin yaratadi.

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, inklyuziv institutlar taraqqiyotning asosiy dvigateli sifatida nafaqat iqtisodiy o'sishni, balki ijtimoiy barqarorlikni, siyosiy ishtirokni va jamiyatning umumiy innovatsion salohiyatini ta'minlaydi. Inklyuziv institutlar samaradorligining asosiy sababi shundaki, ular jamiyatdagi barcha qatlamlarga imkoniyatlar yaratadi, tenglikni oshiradi va iqtisodiy rag'batlarni to'g'ri yo'naltiradi. Bunday institutlar mavjud bo'lgan jamiyatlarda taraqqiyot izchil, barqaror va uzoq muddatli bo'ladi.

Inklyuziv institutlarning eng muhim ustunliklaridan biri — ularning iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish qobiliyatidir. Mulk huquqlarining kafolatlanishi, tadbirkorlik uchun qulay sharoitlar, raqobatbardosh bozor muhitining mavjudligi innovatsiya jarayonlarini tezlashtiradi. Odamlar o'z mehnati samarasidan bahramand bo'lishiga ishonch hosil qilgan jamiyatda sarmoya, tadbirkorlik va ilm-fan rivojlanadi. Natijada iqtisodiyotning diversifikatsiyasi kuchayadi va yangi sohalar paydo bo'ladi.

Siyosiy inklyuzivlik inklyuziv institutlar samaradorligining yana bir asosiy omilidir. Bunday tizimda siyosiy qarorlar faqat tor doiradagi elita tomonidan emas, balki keng jamoatchilikning ishtirokida shakllanadi. Fuqarolarning siyosiy jarayonlarda faol bo'lishi davlatning javobgarligini kuchaytiradi, korrupsiyaning oldini oladi, davlat boshqaruvining shaffofligiga erishiladi. Bu esa o'z navbatida siyosiy barqarorlikning mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Inklyuziv institutlar ijtimoiy adolat va tenglikning ham asosiy kafolatlaridan biridir. Ta'lim, sog'liqni saqlash, mehnat bozoriga kirish va ijtimoiy himoya kabi tizimlarda imkoniyatlar barcha uchun ochiq bo'lsa, jamiyatda ijtimoiy harakatchanlik kuchayadi. Bu jarayon o'rta sinfning shakllanishiga olib keladi, o'rta sinfning kengayishi esa davlatning barqaror rivojlanishiga yordam beradi. Ijtimoiy tengsizlikning kamayishi jamiyatda birdamlikni oshiradi, nizo va qarama-qarshiliklarning oldini oladi.

Shuningdek, inklyuziv institutlar innovatsion salohiyatning uzluksiz rivojlanishiga zamin yaratadi. Ochiklik, ijodkorlik, erkin fikrlash va ilmiy izlanishlarni qo'llab-quvvatlaydigan jamiyatlarda yangi texnologiyalar tezroq paydo bo'ladi. Innovatsiyalar iqtisodiy o'sishni tezlashtiradi, ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, global raqobatbardoshlikni kuchaytiradi. Natijada jamiyatning farovonligi ortadi va rivojlanish yangi bosqichga ko'tariladi.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, inklyuziv institutlar nafaqat iqtisodiy va siyosiy mexanizmlarni, balki jamiyatning axloqiy va madaniy asoslarini ham mustahkamlaydi. Ular adolat, tenglik, mas'uliyat va hamkorlik kabi qadriyatlarining shakllanishiga xizmat qiladi. Bu qadriyatlar jamiyatning kelajakka bo'lgan ishonchini oshiradi va rivojlanish jarayonining ichki motivatsiyasini kuchaytiradi.

Zamonaviy taraqqiyot modelini yaratish uchun davlatlar, eng avvalo, institutlarning inklyuzivligini ta'minlashi lozim. Taraqqiyotning haqiqiy manbai — inson salohiyatining to'liq namoyon bo'lishiga imkon beradigan institutlardir.

ADABIYOTLAR:

1. Acemoglu, D., Robinson, J. A. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty. — New York: Crown Publishers, 2012. — 529 p.
2. Fukuyama, F. The Origins of Political Order: From Prehuman Times to the French Revolution. — New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011. — 585 p.
3. Acemoglu, D., Robinson, J. A. The Narrow Corridor: States, Societies, and the Fate of Liberty. — New York: Penguin Press, 2019. — 558 p.
4. Boix, C. Democracy and Redistribution. — Cambridge: Cambridge University Press, 2003. — 303 p.

REZYUME:

Ushbu maqola inklyuziv institutlarning taraqqiyotning bosh harakatlantiruvchi kuchi sifatida tutgan o'rini tahlil qiladi. Inklyuziv institutlar iqtisodiy erkinlik, mulk huquqi, siyosiy ishtirok va ijtimoiy adolatni ta'minlash orqali jamiyatning innovatsion salohiyatini oshiradi, barqaror rivojlanish uchun mustahkam asos yaratadi.

Kalit so'zlar: inklyuziv institutlar, rivojlanish, iqtisodiy erkinlik, siyosiy ishtirok, innovatsiya, barqaror o'sish.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается роль инклюзивных институтов как основного двигателя развития. Показано, что инклюзивные институты способствуют экономической свободе, защите прав собственности, политическому участию и социальной справедливости, создавая благоприятные условия для инноваций и устойчивого роста.

Ключевые слова: инклюзивные институты, развитие, экономическая свобода, политическое участие, инновации, устойчивый рост

RESUME:

This article examines why inclusive institutions serve as a primary engine of development. Inclusive institutions enhance economic freedom, secure property rights, expand political participation, and promote social justice, thereby creating an environment that supports innovation and long-term sustainable growth.

Keywords: inclusive institutions, development, economic freedom, political participation, innovation, sustainable growth.